

A. Molnár Ferenc: Két régi magyar ima az oltáriszentségről. A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben. Nyelvtudományi Értekezések 148. sz. Akadémiai Kiadó, 2000.

1. A feldolgozás mértékét tekintve kevés olyan szerencsés nyelvemlékünk van, mint a Laskai Sorok: 1984-es felfedezése (vagy talán inkább újrafelfedezése óta) számos újsághír, tudományos cikk, valamint – a jelen értekezést is beleértve – két monográfia taglalta/taglalja ezt az öt soros verset, magyar nyelvű verseink sorában az ÓMS. után a másodikat. Ami még különlegesebbé teszi: korai ómagyar emlékeink között eddig nem került elő olyan, amelynek egy későbbi variánsa megtalálható lenne valamelyik kódexünkben. A LaskS. azonban ilyen: párhuzamos szövegét éppen A. Molnár Ferenc fedezte fel a Thewrewk-kódexben. Sajnálatos, hogy kódeximádságaink közül mások korábbi vendégszövegként nem maradtak fent, pedig éppen nem elképzelhetetlen, hogy más ilyen szövegpárhuzam is létezett. Több olyan imádságot is ismerünk, amelynek továbbélése a kódexek kora óta töretlen, s így okkal tehetjük fel, hogy kódexbeli megjelenésüknél akár századokkal korábban (a szóbeli használatban) már közkeletűek voltak. Csak egyetlen ilyen példa: az *Anima Christi*, amely a LaskS.-hoz hasonlóan szintén az eucharisztikus imák csoportjába tartozik. Ez az imádság már a XIV. században tág földrajzi környezetben fordult elő (Reményi 1998: 164), három kódexünkben is megtalálható (GömK., ThewrK., LobkK., ez utóbbiban kétszer is; a négy előfordulás három variánst takar); darabja a Hortulus animae-nak, Pázmány is felveszi imádságoskönyvébe, kedvelt darabja a korai délnémet imakönyveknek (Haimperl 1952 passim), és egészen máig szinte nincs nélküle imakönyv. Maga A. Molnár is idézi ThewrK.-beli variánsát, meg azonban nem nevezi (26). Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy egy ilyen *Anima Christi*hez hasonlóan elterjedt és közkedvelt imaszöveg egy-egy latin kódexbe is bekerülhetett – s azt sem, hogy gyakoribb jelenség volt, mint ahány szövegpárhuzam az utókorra maradt. Hogy milyen tényezők segíthették vagy hátráltatták egy-egy anyanyelvi szövegnek **latin** kódexbe való bemásolását, erről sok ismeretünk nincsen, itt akár a scriptor bátrabb vagy gátlásosabb hozzáállásával is számolni lehet.

A. Molnár – éppen e nyelvemlék bőséges feldolgozottsága miatt – világosan megjelöli, milyen kérdésekkel foglalkozik értekezésében és melyekkel nem. Eszerint a mű célkitűzése: a LaskS. és a ThewrK. párhuzamos szövegének elemzése, a bennük előforduló formulák vizsgálata, a megfelelő latin szövegekhez való viszony tisztázása. A szöveg mondattani elemzésével csak alig szándékozik foglalkozni (8). Egyéb érintett kérdések: a LaskS. olvasatának és értelmezésének problémái; a szöveg elhelyezkedése a korabeli vallásosságban: itt az oltáriszentség kultuszának kérdései; a korai magyar egyházi szóbeliség és írásbeliség problematikája.

2. Az igen alapos és emellett olvasmányos dolgozatban mindent megtalálunk, amelynek vizsgálatát a szerző megígéri. Legújyszerűbb a két imádság – lexéma és szókapcsolat alapú – összehasonlítása, az állandósult imafordulatok elemzése, felmutatása a kódexirodalom különféle szövegeiben. Lenyűgöző a szerző anyagismerete: A. Molnár Ferenc behatóan ismeri a kódexszövegeket, azok fordulatait, a jelzők együttállásait, a kor sztereotípiáit. A formulák továbbélését nemcsak a középmagyar kor katolikus és protestáns vallásosságában, hanem – ha ilyen előfordul – a világi

irodalom szövegeiben, s egészen máig mutatja be. Az *üdvösség~édesség* fordítási párhuzam ↔ másolási hiba kérdéskörének részletezése általánosabb tanulságokkal is szolgál, szövegvariánsok keletkezésének ómagyar kori módját teszi érzékletessé, szemléletessé. A szerző nemcsak nyelvtörténeti, hanem stílustörténeti, kultúrtörténeti, liturgiátörténeti kérdéseket fejteget: elmondja mindazt, ami **bármilyen** formában – akárcsak érintőlegesen is – kapcsolatba hozható a LaskS.-kal. Itt valóban minden fel van sorakoztatva: szó esik – hogy csak néhány példát hozunk fel – a latin változatok kapcsán az *Ave verum*ről, annak megzenésítéséről, bőséggel olvashatunk különféle egyházi rendelkezésekről, értesülhetünk arról, melyik vidéken volt elterjedve a sarumi és a bangori mise-rend, hogy a ma használatos katolikus ima- és énekeskönyvekben hol találhatóak lapszámra pontosan oltáriszentségről szóló énekek és tanítás; stb.

A tanulmány újszerű meglátásainak igazolásához a filológia aprómunkáján keresztül vezet az út. A szerző szinte utolérhetetlen a (tágon értelmezett) bizonyító anyagok megkeresésében, s ezeket bőséggel tárja az olvasó elé. A mű sokoldalú és alapos elemzést ad, és az előzményekhez képest is tud újat mondani. Alapvető kifogásolnivalót nem lehet találni ezen a tanulmányon. A szerkezete lehetne talán kissé összetartóbb. Az *o(h)* indulatszóra vonatkozó mondanivaló például két helyen található (14–5, 47–9) a két helynek utalással való összekapcsolása nélkül. Ugyancsak jót tett volna egy utalás a 2.4. és az 5.6. között. A 2.4.-ben, ahol a latin és magyar szöveg részletes összehasonlításának fő helye lehetett volna, nem esik szó arról, hogy a különféle forrásokból gondosan összeállított, a magyar szövegnek megfelelő latinból a *téged kérlek és unszollak* tagmondat hiányzik; ellenben a latin 5. sor két igéjének helyén a magyar fordításban csak egy van. Ez megjegyzésként csak jóval később, a 45. és az 58. lapokon a szövegalkítással és a *kér(lek) és unszol(lak)* formula elemzésével kapcsolatban jön szóba.

Saját korunkra utaló kortörténeti jellegzetesség mutatkozik meg abban, amilyen mértékben az eucharisztia tiszteletével kapcsolatos rendelkezések és szokások részletezve, dokumentálva – megköcskázatom: helyenként túlírva – vannak. Előfordul, hogy a szerző a protestáns szakkifejezéseket használja a katolikus liturgia cselekményeire (*az úrvacsora szereztetési igéi*) (53).

A részletekre vonatkozó megjegyzéseim csak kevésbé kritikaiak, inkább a saját, kódexekkel kapcsolatos munkáim alapján tapasztalt esetleges észrevételek, s belőlük is csak néhányat sorolok fel.

3. A szöveg írásképét elemezve megemlíti a szerző, hogy az utolsó szó (*tiztohad*) helyhiány miatt egy sorral lejjebb került, s ezt az ötödik sor után sajátos jel mutatja. Megjegyzésre érdemes talán, hogy ez a sajátos (létra- vagy szánkószerű) jel nemcsak itt, hanem másutt is, így például a Lékán másolódtott Keszthelyi Kódexben is előfordul (46, 59, 71, 75 stb.). Funkciója, hogy a szövegből kimaradt, javított, az írástükrön kívülre írt szövegrészeket, a marginálisokat a helyére utalja. Feltehető tehát, hogy e jel használatában általánosabb, viszonylag korai, bevett gyakorlatról van szó.

A *méltas* olvasatának problémakörével kapcsolatban (a szerző ártatlanságának hangsúlyozása mellett!) egy módszertani jellegű kérdés merülhet fel. Arra találunk ezúttal példát, mi a fontossága a Nyelvelméltárhoz viszonyítva az új szempontú kódexkiadási sorozatnak, a Régi Magyar Kódexeknek. Ezek a kötetek fakszimilét is tartalmaznak, amelyekből kiderül, hogy egy-egy kódex nyelv- és hangállapota nem kezelhető egységesen, hanem olykor igen markáns különbségekkel rendelkező kezekre oszlik. A tanulmányban érdekes fejtegetést olvashatunk arról, hogy a magánhangzó+*t* végű igék felszólító módjában az *s* eredetileg feltehetően rövid lehetett (10–1). A mássalhangzó későbbi hosszúsága intervokális helyzetben való megnyúlásának következménye, s innen terjed majd tovább a hosszú *ss* a szövegre. A szóvégi rövid *s* alátámasztására, annak jelölésére bőséges példatárat sorakoztat fel A. Molnár, majd megjegyzi, hogy a GömK. olyan kódex lehet, amelyben esetleg még intervokális helyzetben is lehetne *s*-sel számolni. A szerző könyvének írásakor még nem láthatta a GömK. új, fakszimilével is rendelkező kritikai kiadását, amelyből világosan kitetszik, hogy a GömK.-re nem lehet egységes megállapítást tenni. Ez a kódex ugyanis több – összesen 11 – különböző kéz írása. A vizsgált jelenség szempontjából – az idézett lapszámok alapján – elsősorban és döntően a 8. kéz jön számításba, s így az intervokális helyzetben ejtett

rövid *s*-et a kódex legterjedelmesebb részét másoló soror Katerina gyakorlatának kell tartanunk. Ebben az esetben egyébként – ahogyan a szerző lehetőségként felvillantja – jól elképzelhető, hogy az írásmód inkább valós hangállapotot, *s* nem (vagy nem csak) helyesírási bizonytalanságot takar. Soror Katerina szövegének egyéb nyelvi jellegzetességei is megengedik ezt a feltevést. A mássalhangzók hosszúságát más esetekben sem jelöli: *azonyom* (131/18), *kelemetes* (66/18, 73/10, 121/5), *tjzteseguel* (73/11), *tevtém* (77/3), *fedenem* (77/4), *Vedel* (= vedd el 77/5) stb. Ebben – mint sok minden egyébben – persze nem következetes, a jelenség azonban így is szembetűnő. Az új kiadásból azonban az is kiviláglik, hogy azok a hosszú mássalhangzós adatok, amelyeket a szerző tőle mint ellenpéldákat közöl, *s* melyekkel a kiejtés ingadozását bizonyítja, többnyire nem Katerinától, hanem részben a 3., részben az 5. kéztől származnak. A felhozott hosszú mássalhangzós adatok között csupán 3 származik Katerinától, *s* ezek közül kettőben az *s* az írásképp ellenére is lehet rövid. Ennek a sorornak ugyanis különös szokása, hogy a sorok végén „örbetűt” hagy, azaz leírja azt a betűt, amellyel a következő sor kezdődik. Így jönnek létre effajta szóalakok: *kegyelmmesegednek* (70/4–5, a sorhatár a két *m* között húzódik), *testtemben* (77/9–10), *hhogy* (77/12–13), *vvelem* (162/8–9), *laggozhasam* 78/16–17). A szerző által idézett példák közül a 161. lapon levő *bochassad* hosszú mássalhangzója eshet ilyen gyanú alá (ugyanezen az oldalon van *bochasad* is!), *s* hasonlóan sorhatár áll a két *s* között az *elhessek* szóalakban. Katerina szövegében többször rejtőzhet az írásképp mögött ténylegesen kiejtett alak: *vjllagosagaho* (69/17–18: itt természetesen a rag ejtéséről van szó, az első *l* örbetű). Persze az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a következő lapon meg éppen *vrahozz* szóalak áll (70/1). Katerina szövegében feltűnően sok a zöngés–zöngétlen zavar (amiben a kódexek jelentős hányada általában sem szűkölködik, nála azonban kiemelkedően sok található): *sogasagat* (130/5), *laggozhasam* (= lakozhassam 78/16–17), *teneged* (85/14), *ajtatossakkomban* (86/12–13), *nagyisak* (74/18), *alatozol* (= állatodról 76/17) stb. Mindez összességében mintha valamilyen német nyelvi hatásra utalna, annak ellenére, hogy őt a kutatás Legéndről, palóc vidékről származónak tartja (vö. Timár 1930: 275). Mivel életének alakulásáról nincsenek ismereteink, a két dolog sem zárja ki okvetlenül egymást.

A LaskS. értelmezésében az *oh* indulatszói szerepével kapcsolatban az érzelmi attitűd említése mellett igen jó a megszólítással való szoros kapcsolat felvetése. Ez a kapcsolat gyakori, általános, az *o(h)* bizonyos esetekben szinte klitizálódik a megszólításhoz, amely egyben *e* használat szokásosságát, sztereotípiáját, az indulatszónak tulajdonítható valódi érzelmi funkció meggyengülését is jelenti. A klitizálódásra egybeírás utal: GömK. 318: „*o mezytelen emberseg onagy martyromsag omelssesges sebek o zent vernek yozaga oysteny edesseg segely mynketh...*” (Az adat két különírt *o*-jának esetében is lehetne egybeírás szándékot feltenni; mindez kiderül a fakszimiléből.) A szerző Gallasyt idézve (14) arra is rámutat, hogy az *ó* indulatszó a magyar szövegekben megszólítás mellett olyan esetekben is előfordul, ha a latin megfelelőben nem található. Több olyan kódexszöveget lehet felsorakoztatni, amelyek azt mutatják: az *o(h)* a vocativushoz csupán szokásból kapcsolódott, valódi érzelmi odafordulást már kevésbé fejezett ki (*s* az is kétséges, ezekben az esetekben van-e külön tagmondatértéke). Mindenképpen téves viszont az a megállapítás, hogy Szent Brigitta tizenöt imádságában az imákat a latinban kezdő *ó* a magyar változatok közül a WinklK.-ből hiányzik (14 és 48). Itt szó sincs az *ó* valódi, szándékolt hiányáról, a de facto jelen-nem-levőség a kódexmásolás technikájából adódik. Általános szokás ugyanis, hogy a scriptor a folyóírás tintájával folyamatosan írja a főszöveget, *s* a később rubrummal beírandó betűknek, iniciáléknak (amelyek közé az imákat kezdő *O* is tartozott) kihagyja a helyet. Erre a következő műveletre aztán olykor-olykor, nem is olyan ritkán nem kerül sor. A WinklK. fakszimiléjén a helykihagyás világosan látható, az átiratban pedig az *O* szögletes zárójelben pótolva is van. Egyébként csaknem ugyanez a helyzet a Brigitta-imák GyöngyK.-beli változatában, ahol a tizenöt *O* közül az első kettőt színes tintával még beírta a scriptor, a többire azonban csak a kihagyott hely utal. – Nem tennék szóvá elütést, ha nem lenne véletlenül éppen **értelem**zavaró: a 15. lapon a Balázs Judittól vett idézetben a *kifejezett érzelem* helyett *kifejezett értelem* áll. Mint már korábban volt szó róla, az *o(h)* problematika az 5.

fejezetben ismét előkerül. Kár, hogy az itt felsorakoztatott illusztráló anyagból az Erdélyi Zsuzsanna és Tánczos Vilmos gyűjtötte archaikus népi imák teljesen hiányoznak.

A 2.5. fejezetben a LaskS. versnek minősítése kapcsán említi meg a szerző, hogy nincsenek benne írásjelek. A szövegmondatok határát sormetszet és nagybetű együttese, a tagmondathatárokat a sorvég jelzi. (A jelenséget tárgyalja Keszler Borbála is; vö. 1995: 36.) Párhuzamként említeném meg, hogy a kódex többi szövegegységeihez képest meglepő írásjeltelenség jellemzi a GömK. 13. tételét is, amely versszerű, archaikus passiótörténet (benne a *Salve mundira* emlékeztető ritmussal, szófordulatokkal). Az írásjelek teljes hiánya egykori verssortördelés nyoma lehet, a sokszoros másolás miatt azonban a sorokra tagolás a GömK.-ben már nem realizálódik.

A ThewrK. és a LaskS. imájának összehasonlító nyelvi és stilisztikai vizsgálata sok eredménnyel jár. Többek között komplex filológiai módszerrel valószínűvé teszi, hogy a LaskS. *jde [egh]* szava (a latin *salus* által sugallt *üdvösség* helyett) a magyarban keletkezett variáns; feltehetőleg az ezt a szót tartalmazó egyéb kifejezések hatására kerülhetett a szövegbe. A Molnár kiválóan térképezi fel a nem /még nem /még nem egészen liturgikus imáknak a szóbeliségben csiszolódó, állandósult szó és kifejezőképesletét, az „imatéglákat”, a forrásról forrásra öröklődő szövegek bővülési tendenciáit. Legfontosabb ebben (nem feledkezve meg az adatok elemzéséről) a szemléletmód. Sok kódexünkben fordulnak elő latin, német, francia szövegváltozatokat is felmutató imádságok, s ezek összefüggés-hálózatának alapos feldolgozása még előttünk áll. Sajnálatos viszont, hogy a két szöveg több vonatkozásban eltérő grammatikai szerkezetének megvallatásával a szerző mostohán bánt, ez a szempont csak igen kis helyet kapott az elemzésben (46).

4. A. Molnár Ferenc szép tanulmánya sok szöveg hagyományozással kapcsolatos problémára irányítja rá a figyelmet. Legfőbb tanulsága azonban az, hogy ebben a hagyományozódásban elsődleges szerepe a **szóbeliségnek** van: háttérként, kiindulásként a különféle időből származó különféle források lejegyzett szövegei mögött a szóbeli hagyomány óriási erejét kell keresni. Ezt nemcsak középkori kódexszövegeink belső összefüggései, hanem a három-négyszáz évvel később – Erdélyi Zsuzsanna és Tánczos Vilmos által – gyűjtött archaikus népi imákkal való meglepő azonosságok, közös vonások is fényesen bizonyítják.

HIVATKOZÁSOK

- Erdélyi 1999 = Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtöt lépék. Archaikus népi imádságok. Kalligram, Pozsony.
- Haimerl 1952 = Haimerl, F. X.: Mittelalterliche Frömmigkeit im Spiegel der Gebetbuchliteratur Süddeutschlands. Karl Zink Verlag, München.
- Keszler 1995 = Keszler Borbála: A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig. Nyelvtudományi Értekezések 141. sz. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Reményi 1998 = Reményi Andrea: Az *Anima Christi* magyar kódexeink tükrében. In: Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára. (Szerk.: Hajdú Mihály és Keszler Borbála.) ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszéke. Budapest. 163–66.
- Tánczos 1999 = Tánczos Vilmos: Csapdosó angyal. Moldvai archaikus imádságok és életterük. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Haader Lea